

مقطع تحصیلی: کارشناسی ■ رشته معماری ترم دوم سال تحصیلی: ۱۳۹۸-۱۳۹۹		
نام درس: هنرهای سنتی ایران نام و نام خانوادگی مدرس: مهران رضایی		
آدرس email مدرس mehranrezaei056@gmail.com تلفن همراه مدرس: ۰۹۱۲۵۶۱۶۲۴۴		
جزوه درس هنرهای سنتی ایران	مربوط به هفته : جلسه شانزدهم ■	
text: دارد ■ ندارد □	voice: دارد □ ندارد ■	power point: دارد □ ندارد ■
<p>مقوله ی هنرهای سنتی ایران به خصوص هنرهای دستی و تجسمی حیطه ی بسیار گسترده ای دارد کما اینکه هر منطقه و محلی خاص برای خود مصنوعات و محصولات هنری جداگانه ایی را عرضه می دارد و صحبت کردن راجع به این محصولات و بررسی آنها در این مبحث نمی گنجد.</p> <p>در تدوین این مقاله سعی شده تا از کتب مختلف و منابع دیگر موجود به منظور بسط و گسترش مباحث آن استفاده شود و سعی شده تا گسترش موضوعات به گونه ای موجز و در حد نیاز بوده و از بررسی عمیق و موشکافانه و اطاله ی مطلب پرهیز شود.</p> <p>میراث فرهنگی و هنری</p> <p>میراث فرهنگی و هنری: آن دسته از آثار و اشیا «بجای مانده» و «بیاد مانده» و نیز «شخصیتهای انسانی فرهیخته» از نسلهای گذشته را می گویند که دارای ارزشهای فرهنگی و هنری باشند. این میراث منحصر به انسانهای نامدار تاریخ نیست بلکه همه ی مردم در این مهم سهم دارند. میراث فرهنگی و هنری بدین صورت تقسیم بندی می شوند:</p> <p>1- بجای مانده (آثار مادی)</p> <p>1-1- آثار منقول (اشیاء و وسایل کار و زندگی و علوم و فنون)</p> <p>1-2- آثار غیر منقول (آثار معماری، تک بناها و مجموعه های زیستی)</p> <p>2- بیاد مانده (آثار معنوی)</p> <p>1-2- آثار فکری و رفتاری (آثار و نشانه هایی که با ریشه های تاریخی در زمینه ی سنت های هنری، زبان گویش های مختلف، آئین و مراسم، اندیشه و تفکر تا امروز باقیمانده اند).</p> <p>2-2- شخصیتهای برجسته (چهره های ارزشمند در عرصه های زندگی و اخلاق، هنر و ادبیات، علم و معرفت که آثار آنها که همان آثار فکری و رفتاری است تا امروز باقی مانده است).</p> <p>کلیه ی این آثار چه مادی و چه معنوی در یک بستر تاریخی شکل گرفته و همراه و توأم با یکدیگر تداوم یافته اند و جدا کردن</p>		

آنها فقط بخاطر توجه به جزئیات آنها است.

میراث مادی منقول از نظر نوع آثار به دو گروه تقسیم می شود:

1- آثار مکتوب ۲- آثار غیر مکتوب

1- آثار مکتوب: با خط و نوشته انتقال یافته و از طریق خط و زبان، انسان امروز را با گذشته مرتبط می کند. قدمت آن هم زمان با پیدایش تاریخ است که به آن «تولد دوران تاریخی» نیز می گویند.

2- آثار غیر مکتوب: تمامی آثار و مصنوعات بشری از بدو خلقت بشریت را گویند. این آثار عمری به درازی حضور انسان دارند و تنها پل ارتباطی بین انسان امروز و انسان پیش از پیدایش خط محسوب می شوند.

بررسی و پرداختن به میراث فرهنگی و هنری دامنه ای بسیار گسترده دارد. تمام اقداماتی را که درباره ی میراث فرهنگی قابل انجام است در سه محور اصلی خلاصه می شود. ۱- پژوهش ۲- حفظ و احیاء ۳- معرفی و آموزش

1- پژوهش: مجموعه ی بررسیها و مطالعاتی را گویند که موضوع آن میراث فرهنگی و هنری بوده و هدف آن گشودن رمز و رازها و شناخت عمیق این مقوله است.

2- حفظ و احیاء: مجموعه ی اقدامهایی که هدف آن حفظ آثار مادی و معنوی است.

3- معرفی و آموزش: اقداماتی که با هدف معرفی و آموزش میراث گذشتگان به نسلهای حاضر و نیز رواج تولیدات فرهنگی و هنری با الهام از آثار به جای مانده صورت می پذیرد.

رشته هایی که برای دستیابی به اهداف پژوهش، حفظ و احیاء، معرفی و آموزش می توانند راهگشا باشند و این علوم و فنون را در این مسیر کمک کنند عبارتند از:

- باستان شناسی: علم بررسی و مطالعه ی فرهنگها و تمدنهای کهن با بهره گیری از مطالعات و کاوشهای باستان شناسی.

- مردم شناسی: علم بررسی و مطالعه ی فرهنگ، آداب و سنن و مراسم جاری در زندگی امروز که ریشه در سنت، فرهنگ و تاریخ انسان دارد.

- زبان شناسی و خواندن کتیبه ها و متون کهن.

- رشته های هنری و معماری.

- آزمایشگاههای تحقیقاتی میراث فرهنگی و هنری: با روشهای آزمایشگاهی، شناخت ویژگی آثار و ارائه راه حل برای حفظ و نگهداری.

- رشته های حفظ و احیاء آثار و اشیاء موزه ای

-رشته‌ی معماری و طراحی در بافتهای تاریخی: طراحی و ساماندهی بناها و محوطه‌های باستانی برای مناسب‌سازی و استفاده‌ی مطلوب در زندگی امروز.

-رشته‌ی موزه‌داری

-رشته‌ی راهنمای موزه‌ها و بناهای تاریخی.

رشته‌های هنر سنتی در ایران

تعریف هنر: این لفظ (هنر) که بارها در نوشته‌های باستانی به کار رفته است. ریشه در زبان اوستائی داشته و از آنجا نیز به زبان سانسکریت می‌رسد.

لفظ هنر در گذشته با آنچه امروزه می‌گوئیم متفاوت است در گذشته هنر معنائی عام داشته است.

هنر در زبان سانسکریت ترکیبی از دو کلمه «سو» و «نر» یا «نره» است. «سو» به معنی نیک و هر چه خوب است و فضائل مترتب بر آن و «نر» و «نره» به معنی زن و مرد است. در زبان اوستائی «سین» به «ها» برگشته و لفظ «سو» به «هو» و در ترکیب «هونر» شده است. که از صفات اهورامزدا است.

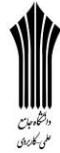
این لفظ به زبان فارسی میانه و پهلوی نیز وارد شده است و معنی لغوی آن انسان کامل و فرزانه است. در ادبیات اسلامی به معنی کمال و فضیلت است. با این تفسیر ملاحظه می‌کنیم که هنر لفظی عام بوده و با صنعتگری و معارف فنی مترادف نبوده است در اخلاق هنر همراه با فضیلت و رسیدن به درجات کمال است. در حکمت معنوی هنر به معنی کمال تقوی و انسانیت است. تعریف هنرهای سنتی: به آن دسته از هنرها گفته می‌شود که در طول سده‌های متمادی، با حفظ سنتهای اصیل و ریشه‌ها رشد کرده و به زندگی خود ادامه می‌دهند. در این هنرها بینش و اعتقاد هنرمند در تمامی مراحل کار مورد توجه قرار گرفته و با استفاده از مواد و مصالح بومی و محلی به ابداع تجلیات مختلف هنری دست می‌زند. از ویژگیهای هنرها سنتی، رمزآمیز و تمثیلی بودن آن است. یک هنر سنتی زیبا است و چون نمودار یک حقیقت متعالی است نباید زشت باشد.

شاخصهای اصلی یک اثر هنری سنتی

1- اثر جنبه‌ی هنری دارد و در آن سنتها و فنون و روشهای ویژه‌ی هنری با ابزار و مواد خاص با کیفیت‌های پذیرفته شده به کار می‌رود.

2- اثر از پشتوانه‌ی اعتقادی و سنتی برخوردار است.

3- اثر ریشه در تاریخ دارد.

4- اثر کمک رسان به رشد و تعالی انسان است.

5- اثر یک محصول فرهنگی است و حامل پیام و محتوی ارزشمند است.

رشته های مختلف هنرهای سنتی

1- شعر و ادبیات

2- موسیقی

3- معماری و هنرهای وابسته

4- نمایشهای سنتی و آئینی

5- صنایع مستظرفه

تقسیم بندی صنایع مستظرفه (صنایع دستی)

در موضوع تقسیم بندی این دسته از هنرهای سنتی توجه به این نکته لازم است که منابع گوناگون تقسیمات مختلفی را از این صنایع ارائه داده اند در اینجا بخاطر آگاهی بیشتر شما تمامی این تقسیم بندیها گفته می شود. براساس تقسیم بندی کتاب آشنایی با میراث فرهنگی و هنری، رشته های عمده ی صنایع مستظرفه به شرح زیر است:

1- طراحی سنتی (طراحی برای زمینه های گوناگون، نقشه کشی قالی و گلیم - تذهیب و تشعیر، نقش بندی و...)

2- خط و خوشنویسی

3- کتاب سازی و کتاب آرائی (کاغذ سازی و هنرهای وابسته، صحافی سنتی و جلد سازی از قبیل سوخت، ضربی، لاک و...)

4- نقاشی ایرانی (نقاشی با شیوها و روی زمینه های گوناگون: روی بوم، روی دیوار، پشت شیشه، سفالگری، مینیاتور و...)

5- نساجی و دوخت (پارچه بافی، ترمه بافی، دارائی بافی، سوزن دوزی، قلاب دوزی و... پوشش حسینیها و تکایا و...)

6- آثار گوناگون هنری که عمده ی ماده ی تشکیل دهنده ی آن چوب است مانند (معرق، منبت، مشبک، خاتم، گره چینی، کنده کاری، نازک کاری و...)

7- سازسازی سنتی

8- فلز کاری و زرگری (قلمزنی، ملیله سازی، مشبک کاری، حکاکی روی فلزات، زیورآلات سنتی، دواتگری، فیروزه کوبی، و مرصع کوبی و...) که عمدتاً در ارتباط با فلزات هستند.

9- سفال و کاشی (کاشی سازی، کاشی معرق، کاشی هفت رنگ، سفالگری و...)

10- زیراندازهای سنتی قالی، گلیم، گبه، سوزی، سوماک، زیلو

11- آثار لاکه روغنی

12- حکاکی - حجاری و سنگتراشی

13- شیشه گری و آینه کاری (ساخت و ساز هنری با شیشه، تراش روی شیشه و...)

14- رنگ سازی و رنگرزی سنتی

براساس تقسیم بندی صنایع دستی در کتاب آشنائی با رشته های مختلف هنری، صنایع دستی برحسب نوع جنس به گروههای زیر تقسیم شده است:

گروه اول: هنرهای که ماده ی اصلی به کار رفته در آنها فلز است مثل هنر زرگری - ملیله سازی - قلمزنی روی فلز - حکاکی روی فلزات - مشبک کاری فلز و...

گروه دوم: هنرهایی که ماده ی اصلی به کار رفته در آنها چوب است مثل معرق چوب - منبت کاری مشبک چوب - ساز سازی

گروه سوم: هنرهای که ماده ی اصلی آنها پشم، پنبه و ابریشم است مانند قالی بافی - گلیم بافی - کوبلن بافی - جاجیم بافی -

خورجین بافی - زیلو بافی - سجاده بافی - شیریکی پیچ بافی، بافت پارچه های مختلف از قبیل دارائی بافی - زری بافی - مخمل

بافی - برک بافی - چادر شب بافی - عبا بافی - قلاب بافی - حوله بافی - سرانداز بافی - موج بافی - پلاس بافی - و ابریشم بافی

و انواع بافتهای محلی از قبیل: چفیه بافی، چننه بافی، چیخ بافی، گلیچ بافی، مروارید بافی، یلمه بافی، منگوله بافی.

گروه چهارم: هنرهای که با طراحی و رنگ سروکار دارند مثل نقشه قالی - نقشه گلیم - مینیاتور تذهیب - تشعیر - هنر گل و

صدف - نقاشی و خطاطی روی چوب - نقاشی قاب آئینه - نقاشی روی جلد های لاکه - نقاشی روی قلمدان (پاپیه ماشه) نقاشی

دیواری (فرسک).

گروه پنجم: هنرهای که با آب و خاک سر و کار دارند مانند: سفالگری - کاشی سازی - کاشی معرق کاشی - هفت رنگ - کاشی

رورنگی - کاشی زیر رنگی - لعاب سازی سنتی - خرمهره سازی - قالب ریزی - ساخت انواع پیکره ها و حجم های سفالی

گروه ششم: انواع دوختها و رودوزیها.

گروه هفتم: شیشه گری

گروه هشتم سایر هنرها: از قبیل گچ بری - آینه کاری - چاپ دستی - چاپ قلمکار - چاپ کلافه ای (باتیک) و...

صنایع دستی چیست ؟

در کلیه ی کشورهای جهان معمولاً صنایع را به چهار دسته سنگین - سبک - کوچک و دستی تقسیم می کنند، برای درک بهتر صنایع دستی، لازم است تعریفی از آن ارائه بدهیم.

صنایع دستی که می توانند هم حالت کارگاهی و هم حالت خانگی داشته باشند همانند صناعی است که قابلیت استقرار در شهر و روستا را داشته و بدون نیاز به تکنولوژی و بیشتر متکی به تخصصهای بومی و سنتی و هنری بوده و قسمت اعظم مواد اولیه ی آنها بدون نیاز به کشورها یا مکانهای دیگر در همان محل قابل دسترسی می باشد.

صنایع دستی علاوه بر دارا بودن جنبه های قوی مصرفی از بینش، ذوق، اندیشه و فرهنگ تولید کننده نیز برخوردار می باشند ولی هنر محض (Pure Art) محسوب نمی شوند و به خاطر قابلیت تکرار و تولید بیشتر جزو هنرهای کاربردی (Applied Art) محسوب می شوند. به طور کلی تعریف جامع صنایع دستی را می توان بدین شرح ارائه نمود: صنایع دستی به مجموعه ای از هنر - صنعتها اطلاق می شود که عمدتاً با استفاده از مواد اولیه ی بومی و انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به کمک دست و ابزار دستی موجب تهیه و ساخت محصولاتی است که در هر واحد آن ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به نحوی تجلی یافته و همین عامل وجه تمایز اصلی اینگونه محصولات از مصنوعات مشابه ماشینی و کارخانه ای و یا سایر صنایع دستی که جنبه های هنری ندارند می باشد.

تذکر: اگر توجه کرده باشید یکی از شاخصه هایی اصلی هنرهای سنتی دارا بودن جنبه های هنری بوده و این نکته بعضاً از لحاظ تعاریف تفاوتی را با تعریف صنایع دستی ممکن است ایجاد کند.

اگر صنایع مستظرفه را که بیشتر شامل آثار تجسمی در حوزه ی هنرهای سنتی است با صنایع دستی تلفیق نمائیم بهتر است به این تعریف واحد برسیم: صنایع دست و صنایع مستظرفه به زیر مجموعه ای از هنرهای سنتی اطلاق می شود که از لحاظ فرم در حوزه ی هنرهای تجسمی قرار دارند و ضمناً تمامی آثار صنایع دستی که بتوانند در زیر مجموعه ی هنرهای سنتی قرار بگیرند لزوماً باید دارای جنبه های هنری باشند پس به تعبیری می توان گفت تمامی هنرهای سنتی (صنایع مستظرفه) جزء صنایع دستی محسوب می شوند ولی لزوماً هر صنایع دستی جزو هنرهای سنتی نیست.

عمده ترین ویژگیهای صنایع دستی عبارتند از:

- 1- صنایع دستی ایران محملی برای میراث فرهنگی و هنری این مرز و بوم است که ریشه در اعتقادات و باورهای قومی و نیز قوه ی ابتکار و خلاقیت استادکاران ایرانی دارد.
- 2- امکان تأمین قسمت عمده ی مواد اولیه مصرفی از منابع داخلی.
- 3- همانند و شبیه نبودن این فرآورده های تولیدی با یکدیگر.

4-انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به وسیله دست و ابزار و وسایل دستی.

5-خود اتکاوئی بخش عمده ی تولید و برآورده ساختن نیازهای داخلی.

6-قابل عرضه بودن در سطح جهانی به عنوان یک محصول فرهنگی و هنری.

7-جذب هنر دوستان از سراسر جهان و در نتیجه ی توسعهی ایرانگردی و مبادلات فرهنگی.

طبقه بندی صنایع دستی (براساس تقسیم بندی سازمان صنایع دستی ایران)

1-بافته های داری ۲- دستبافی (نساجی سنتی) ۳- بافتنی ۴- روکاری (رودوزی) ۵- چاپهای دستی ۶- نمدمالی ۷- سفالگری و

سرامیک سازی ۸- شیشه گری ۹- تولید فراورده های پوست و چرم ۱۰- ساخت محصولات فلزی و آلیاژی (دواتگری) ۱۱-

قلمزنی، مشبک کاری و حکاکی روی فلزات و آلیاژها ۱۲- سنگ تراشی و حکاکی روی سنگ ۱۳- خراطی چوب ۱۴- ریزه کاری

و نازک کاری روی چوب ۱۵- منبت کاری، کنده کاری و مشبک کاری چوب ۱۶- حصیربافی ۱۷- خاتم سازی ۱۸- معرق کاری

۱۹- کاشیکاری ۲۰- مليله سازی ۲۱- مینا کاری ۲۲- ساخت اشیاء و صنایع مستظرفه هنری ۲۳- ساخت زیور آلات ۲۴- ساخت

سایر فرآورده های دستی.

سفالگری و سرامیک سازی

(Pottery Making)

به محصولاتی که با استفاده از گل رس و همچنین گل حاصله از سنگهای کوارتز و کائولین (و به طور کلی کانیهای غیر فلزی) و

به کمک دست و چرخ ساخته شده و بعد از مرحله خشک شدن پخته می شود سفال و سرامیک اطلاق می شود. سرامیک از واژه

ی یونانی Keramos گرفته شده.

شش نوع خاک در سرامیک سازی استفاده می شود:

1-خاک رس Earthen Ware

2-خاک سنگی Stone Ware

3-خاک بال کلی

4-خاک نسوز

5-خاک بنتونیت

6-خاک کائولین

خاکها از لحاظ کیفیت به دو نوع تقسیم بندی می شوند:

1- خاکهای اولیه

2- خاکهای ثانویه

خاکهای اولیه: به خاکهایی گفته می شود که در کنار سنگهای مادر رسوب نموده و از بدو تشکیل تا زمان استخراج در یک مکان وجود داشته و به خاطر همین موضوع از درجه ی خلوص بالائی برخوردار هستند مثل خاک کائولین.

خاکهای ثانویه: به خاکهایی گفته می شود که از بدو تشکیل تا زمان استخراج به علت عوامل جوی مثل باران - سیل - باد و... از مکانی به مکان دیگر منتقل شده و در حین این انتقال با مواد آلی - اکسید فلزات و خار و خاشاک تلفیق می شوند و به خاطر همین امر از درجه ی خلوص پائینی برخوردار هستند. البته وجود مواد آلی در این نوع خاکها باعث خاصیتی در گل تولیدی می شود بنام "پلاستی سیت" یا چسبندگی و همین خاصیت است که به هنرمند سفالگر اجازه می دهد تا با انعطاف بیشتری به خلق آثار هنری دست پیدا کند مثل خاک رس.

لعاب

قشر نازک شیشه ای است که بر سطوح بدنه ها سرامیکی ریخته می شود. ماده ی اصلی لعاب سیلیس - کوارتز یا سیک چخماق است چون این ماده هنگام ذوب روان می شود به آن «فلاکس» افزوده می شود که چسبیدگی، پائین آوردن نقطه ی ذوب و شفاف شدن را به لعاب اضافه می نماید. فلاکسها عموماً از اکسیدهای فلزی به ویژه اکسید آلومینیوم استفاده می شود.

انواع کاشی

1- گره کاشی: استفاده از اشکال هندسی و گره های سنتی در کاشی و کنار هم قرار دادن آنها به طوری که در انتها یک طرح منظم کلی را به نمایش بگذارد (تصویر ۱).

(تصویر ۱)

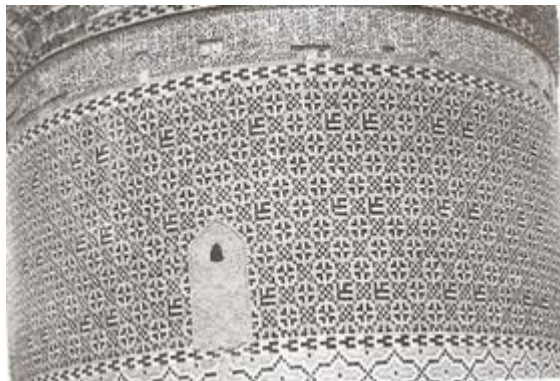
2- کاشی معرق و یا معرق کاری: با استفاده از قطعات کاشیهای بریده شده با اشکال غیر منتظم که بر اساس نقوش مختلف و رنگهای متعدد در کنار هم قرار می گیرند و در نهایت یک نقش منظم را ایجاد می نمایند. کار در این روش بخاطر غیر منظم بودن قطعات مانند تکنیک موزائیک کاری بسیار دشوار است (تصویر ۲).

(تصویر ۲)

در این نوع از کاشی ها می توان از تمامی طرحها چه گره چینی، گردان و طبیعی استفاده نمود.

3- کاشی هفت رنگ: استفاده از کاشیهای منظم با ابعاد 15×15 یا بیشتر و کنار هم قرار دادن آنها. بخاطر استفاده از ۷ رنگ سفید - سیاه - لاجوردی - فیروزه ای - قرمز - زرد و حنائی به کاشی هفت رنگ معروف است. البته بعد از اختراع این روش و در زمانهای بعدی از رنگهای دیگری نیز در ترکیب بندی رنگ این نوع کاشیها استفاده می شود (تصویر ۳).

(تصویر ۳)

4- کاشی معقلی: تلفیق آجر و کاشی در تزئین بناهای الحاقی معماری و ایجاد طرح کلی با آنها معقلی خوانده می شود (تصویر ۴). از خط بنائی (کوفی) معمولاً در این کاشی بسیار زیاد استفاده می شود.

(تصویر ۴)

5- کاشی لعاب پران: بعد از پخت بدنه و لعاب در کاشی، ابتدا طرح و نقشه روی بدنه ترسیم سپس با تیشه‌ی مخصوص قسمتهای طراحی شده لعاب آن کنده و پرانده می‌شود و رنگ اصلی کاشی مشخص می‌شود.

مینا کاری

عده‌ی زیادی معتقدند مینا کاری از ایران شروع شده است. یک بازوبند و تنگ طلای مینا کاری (تصویر ۵) از عهد ساسانی بر جای مانده است که در موزه‌ی "ویکتوریا و آلبرت" انگلستان نگهداری می‌شود. همینطور یک خنجر مینا کاری از عهد صفوی در موزه «لنینگراد» در روسیه است.

(تصویر ۵)

مینا کاری تزئین اشیائی از قبیل مس - طلا - نقره - ورشو - آهن - برنج و بعضی اوقات کاشی، سرامیک و شیشه با استفاده از رنگهای مینائی که به «رنگهای آتشین» نیز معروف هستند می باشد. بدین طریق اول روی ظرف را با لعابی یکنواخت (آستر) که اکثراً سفید می باشد با ۷۰۰ درجه سانتیگراد پخته و در مرحله ی دوم با رنگهای مینا روی ظرف را با طرحهای بسیار ظریف نقاشی می کنند و با درجه حرارتی کمتر می پزند (تصویر ۶).

(تصویر ۶)

رنگ های مینا عبارتند از:

لعاب سفید: سنگ چخماخ - بلور - سرب و قلع

لعاب سیاه: اکسید آهن - سرب - اکسید کبالت - دی اکسید منگنز

لعاب آبی: کبالت - روی - سنگ چخماق

لعاب زرد: توفال آهن - اکسید کرومیوم - اکسید قلع - سرب

لعاب سبز: توفال مس - سنگ چخماق - شیشه - کرومات سرب